

Dr Nevena Petrušić

**SMERNICE ZA SPREČAVANJE NASILJA
PREMA ŽENAMA SA INVALIDITETOM
U USLUGAMA/SLUŽBAMA PODRŠKE**

This publication is produced with funding from the UN Trust Fund, however the views expressed and content included does not imply official endorsement or acceptance by the United Nations.

AUTORKA:

Dr Nevena Petrušić

IZDAVAČ:

Inicijativa za prava osoba sa mentalnim invaliditetom MDRI-S

DIZAJN:

Mlađan Petrović

ŠTAMPA:

Manuarta, Beograd

TIRAŽ:

700

Beograd, decembar 2017. godine

U okviru projekta „Deinstitucionalizacija i sprečavanje nasilja nad ženama sa invaliditetom u rezidencijalnim ustanovama“ koji realizuje Inicijativa za prava osoba sa mentalnim invaliditetom MDRI-S uz podršku Fonda Ujedinjenih nacija za sprečavanje nasilja prema ženama i Disability Rights International.

Funded by

DISABILITY RIGHTS
INTERNATIONAL

UVODNE NAPOMENE IZDAVAČA

Smernice za sprečavanje nasilja prema ženama sa invaliditetom nastale su u okviru projekta „Deinstitucionalizacija i sprečavanje nasilja nad ženama sa invaliditetom u rezidencijalnim ustanovama“ koji Inicijativa za prava osoba sa mentalnim invaliditetom MDRI-S realizuje uz podršku Fonda Ujedinjenih nacija za suzbijanje nasilja nad ženama i Disability Rights International. Fokus projekta je istovremeno na prevenciji nasilja nad ženama u rezidencijalnim ustanovama izveštavanjem o njihovom položaju i zagovaranjem za adekvatne mere zaštite koje država treba da preduzme, kao i na odgovaranju na potrebe žena pružanjem bitnih informacija o raspoloživim mehanizmima zaštite.

Cilj nam je da stvorimo uslove kako bi žene i devojčice koje su preživele ili preživljavaju nasilje u rezidencijalnim ustanovama imale viši nivo podrške u ostvarivanju prava na život bez nasilja i imale pristup uslugama u zajednici.

Temi nasilja nad ženama sa invaliditetom u rezidencijalnim institucijama skoro da nije uopšte posvećena pažnja u studijama i istraživanjima o nasilju nad ženama sa ili bez invaliditeta, kao i u istraživanjima koja se odnose na nasilje u institucijama¹. Iako je veoma malo raspoloživih podataka, može se konstatovati da sve vrste i manifestacije nasilja nad ženama sa i bez invaliditeta odnose i na žene sa invaliditetom koje su na smeštaju u rezidencijalnim institucijama.

Sama institucionalizacija ostavlja nesagledive posledice na fizičko i emotivno stanje osobe, a nedostatak privatnosti, nezavisnosti i poštovanja ličnog integriteta osobe otežavaju njen emotivni i socijalni

---

¹ Beker, K., Milošević, T., *Nasilje nad ženama sa invaliditetom u rezidencijalnim institucijama*, izdavač Inicijativa za prava osoba sa mentalnim invaliditetom MDRI-S, decembar 2017.

razvoj. Sve institucije karakteriše postojanje zlostavljanja i zanemarivanja, primena izolacije i fizičkog sputavanja, lišenje poslovne sposobnosti i lišenje slobode što dovodi do prisilnog smeštaja i prisilnog lečenja.

Smatra se da se 82% svih slučajeva nasilja i zanemarivanja nad osobama sa mentalnim invaliditetom događa upravo u rezidencijalnim institucijama². Ono što najviše zabrinjava jeste činjenica da se nasilje u institucijama često smatra opravdanim, što stvara „kulturu institucionalnog nasilja“ koja je postala prihvatljiva. Svaka rezidencijalna institucija stvara svoju specifičnu kulturu nasilja na taj način što izoluje korisnike, zastrašuje ih i sprovodi slabu kontrolu ponašanja zaposlenih³. Na ovaj način stvara se okruženje u kojem je nasilje u instituciji prihvaćeno kao normalno.

Žene sa invaliditetom u rezidencijalnim institucijama su izložene manifestacijama nasilja koje, po pravilu, ne trpe žene koje žive u svojim domovima. One, poput ostalih korisnika, mogu biti žrtve zlostavljanja i zanemarivanja, fizičkog sputavanja i izolacije, te izložene fizičkom, seksualnom, psihološkom, ekonomskom i socijalnom nasilju. Međutim, žene u rezidencijalnim ustanovama su izložene i rodno specifičnim oblicima nasilja – prinudnom davanju kontraceptivnih sredstava, prinudnoj sterilizaciji, prinudnom abortusu i eksploataciji⁴. Poseban problem je to što društvo mnoge od ovih manifestacija nasilja uopšte ne doživljava kao zlostavljanje, već ih posmatra kao sastavni deo institucionalizacije i/ili psihijatrijskih tretmana koji korisnicu „štite“ i koji su u njenom „najboljem interesu“ jer ona „nije u stanju da se sama stara o sebi“. Kada je žena izložena nasilju koje se toleriše i koje je „prihvatljivo“, ona postaje gotovo potpuno bespomoćna. Tome treba dodati i činjenicu da institucionalizovana žena ima neuporedivo manje mogućnosti da se odbrani od nasilnika i prekine krug nasilja.

---

2 Catherine Thornberry i Karin Olson, *The abuse of individuals with developmental disabilities*, University of Alberta, Canada, 2005.

3 Ibid.

4 Barbara Faye, *Violence Against Women with Disabilities*, Center for Women Policy Studies, USA, 2011.

S obzirom da uzroke nasilja u rezidencijalnim institucijama najpre treba tražiti u samoj instituciji, uzimajući pri tome u obzir prirodu i način funkcionisanja rezidencijalnih institucija, kao i stavove onih koji su u njima zaposleni, ovom prilikom želimo još jednom da naglasimo neophodnost hitnog pokretanja procesa deinstitutionalizacije u Srbiji, obezbeđivanja adekvatnih i održivih usluga u lokalnoj zajednici i stvaranje uslova da žene i devojčice sa invaliditetom imaju mogućnost izbora i pravo na odlučivanje o svom životu. Istovremeno, neophodno je uvesti opšte kao i interne mehanizme zaštite koji će važiti za sve pružaoce usluga, uključujući rezidencijalne ustanove dok ne dođe do njihove konačne transformacije i gašenja.

Postojeći zakonski i strateški okvir prevashodno obezbeđuje celovitu i sveobuhvatnu zaštitu žena od nasilja u porodici i nasilja u partnerskim odnosima, dok je daleko manja pažnja posvećena uspostavljanju adekvatnog pravnog i strateškog okvira za sprečavanje i zaštitu žena koje borave u rezidencijalnim ustanovama ili koriste različite usluge i službe podrške u lokalnoj zajednici. S obzirom na to, postoji potreba za unapređenjem zakonskih rešenja i kreiranjem jasne državne politike u ovoj oblasti. To podrazumeva sledeće:

- 1 Ubrzati proces deinstitutionalizacije, uz ravnomerno razvijanje svih neophodnih usluga podrške i servisa za samostalan život osoba sa invaliditetom i njihovo uključivanje u društvo.
- 2 Zabraniti smeštaj u rezidencijalnu ustanovu na osnovu saglasnosti članova porodice/staratelja;
- 3 Redefinisati inkriminaciju krivičnog dela silovanja u skladu sa Istanbulsom konvencijom (čl. 36);
- 4 Inkriminisati prinudni abortus i prinudnu sterilizaciju u skladu s Istanbulsom konvencijom (čl. 39);

- 5 Zabraniti praksu sputavanja i izolacije osoba sa mentalnim smetnjama u rezidencijalnim ustanovama, u skladu sa savremenim međunarodnim standardima i preporukama Specijalnog izvestioca UN za pitanja torture.
- 6 Usvojiti nacionalni okvir mera za sprečavanje i suzbijanje rodno zasnovanog nasilja kod pružalaca usluga osobama sa invaliditetom ili inovirati postojeće akcione planove u oblasti zaštite od rodno zasnovanog nasilja utvrđivanjem posebnih mera i aktivnosti za sprečavanje i suzbijanje rodno zasnovanog nasilja prema ženama sa invaliditetom;
- 7 Inovirati opšti i posebne protokole o zaštiti dece od zlostavljanja i zanemarivanja, propisivanjem specifičnih standarda o zaštiti dece sa invaliditetom od rodno zasnovanog nasilja u rezidencijalnim ustanovama.

UVODNE NAPOMENE

Ratifikacijom Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom („Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori“, broj 42/09), koja snažno promovira socijalni model invalidnosti, Republika Srbija se obavezala da svim osobama sa invaliditetom priznaje jednako pravo da žive u zajednici i da imaju jednak izbor kao i drugi, te da preduzme efikasne i odgovarajuće mere kako bi osobama sa invaliditetom olakšala potpuno uživanje ovog prava i njihovo potpuno uključivanje i učešće u zajednici. Saglasno tome, obaveza je države da institucionalnu zaštitu osoba sa invaliditetom zameni obezbeđivanjem brige i tretmana u zajednici, uključujući ličnu pomoć koja je osobama sa invaliditetom potrebna za život i uključivanje u zajednicu, sprečavanje izolacije ili izopštavanja iz zajednice.

Ispunjavajući svoje obaveze, Republika Srbija je u procesu reforme sistema socijalne zaštite i razvoja zaštite mentalnog zdravlja započela proces deinstitutionalizacije. Ovaj proces je praćen brojnim teškoćama, prvenstveno zbog nedovoljno i neravnomerno razvijenih usluga podrške i servisa za samostalan život osoba sa invaliditetom i njihovu reintegraciju. Zbog toga se u rezidencijalnim ustanovama socijalne zaštite i psihijatrijskim ustanovama (u daljem tekstu: rezidencijalne ustanove) još uvek nalazi veliki broj osoba sa fizičkim, intelektualnim i psiho-socijalnim invaliditetom.⁵

---

5 Prema podacima iz 2015. godine u velikim rezidencijalnim ustanovama koje pružaju usluge socijalne zaštite osobama sa invaliditetom u Republici Srbiji boravi 5533 osoba sa intelektualnim i psiho-socijalnim teškoćama, od toga 4089 osoba u 15 ustanova socijalne zaštite za odrasle i starije sa mentalnim, intelektualnim, telesnim ili senzornim teškoćama i 1444 korisnika u pet domova za decu i mlade sa smetnjama u razvoju, od kojih su čak 54% odrasle osobe. Broj osoba smeštenih u psihijatrijskim ustanovama nije dostupan. (Beker, Kosana, Milošević, Tijana (2017) *Nasilje nad ženama sa invaliditetom u rezidencijalnim institucijama*, Beograd, MDRI-S).

Život osoba sa invaliditetom u rezidencijalnim ustanovama praćen je brojnim izazovima i rizicima. Pored loših uslova smeštaja, nedovoljno razvijenih programa za socijalnu i psihološku rehabilitaciju, osobe sa invaliditetom u rezidencijalnim ustanovama suočavaju se i sa raznovrsnim oblicima kršenja prava, diskriminacije, eksploatacije, zloupotreba i zanemarivanja. Jedan od najdrastičnijih oblika kršenja prava osoba sa invaliditetom jeste nasilje, koje prema njima vrše zaposleni u rezidencijalnim ustanovama (u daljem tekstu: vertikalno nasilje), drugi korisnici usluga rezidencijalne ustanove (u daljem tekstu: horizontalno nasilje), kao i osobe izvan ustanove, uz ili bez saznanja zaposlenog.

Nasilju u rezidencijalnim ustanovama izloženi su muškarci i žene, ali je ono naročito izraženo prema ženama i devojčicama, zbog patrijarhalnih i stereotipnih rodnih uloga koje su karakteristične za naše društvo. Kao i drugi oblici nasilja prema ženama, i nasilje prema ženama u rezidencijalnim ustanovama predstavlja oblik rodno zasnovanog nasilja jer je povezano sa patrijarhalnim kontekstom i tradicionalnim rodnim ulogama. Ovaj specifičan vid nasilja prema ženama uzrokovan je mnogobrojnim razlozima, a činjenica da se vrši prema ženama sa invaliditetom, koje su diskriminirane i po osnovu svog pola i po osnovu invaliditeta, i da se događa u rezidencijalnoj ustanovi, čini ga još opasnijim i težim za prepoznavanje, otkrivanje i procesuiranje. Sa posebnim teškoćama susreću se žene sa intelektualnim i psiho-socijalnim invaliditetom i teškoćama mentalnog zdravlja, jer se u istinitost njihovih iskaza sumnja, dok se neka ponašanja koja su posledica zdravstvenog stanja i institucionalizacije, kao što su razdražljivost, odbojno ili neprijateljsko ponašanje, povlačenje, nespremnost na saradnju, ili povišena govorljivost, napadno ili provokativno ponašanje, ljutito i agresivno ponašanje pogrešno tumače u kontekstu nasilja, što ponekad dovodi do nesvesnog opravdanja nasilja.

Iako u Srbiji ne postoje pouzdani podaci o rasprostranjenosti nasilja prema ženama sa invaliditetom u rezidencijalnim ustanovama, istraživanja ženskih nevladinih organizacija pokazuju da je ono

prisutno i da ima različite oblike i načine ispoljavanja.⁶ Praksa pokazuje da je izuzetno mali broj otkrivenih i procesuiranih slučajeva nasilja nad ženama sa invaliditetom u rezidencijalnim ustanovama. Tome doprinosi diskriminatorno institucionalno okruženje, kao i diskriminatorni društveni obrasci i norme zasnovani na rodnim i drugim stereotipima o ženama sa invaliditetom, koje otežavaju prepoznavanje i prijavljivanje nasilja i negativno utiču na pružanje efikasne i delotvorne zaštite.

Zakonom o socijalnoj zaštiti („Sl. glasnik RS“, br. 24/2011) propisana je izričita zabrana vršenja svakog oblika nasilja od strane zaposlenih u ustanovama socijalne zaštite i kod pružalaca socijalnih usluga prema korisnicima, njihovo fizičko, emocionalno i seksualno zlostavljanje i iskorišćavanje, zloupotreba poverenja ili moći koju zaposleni imaju u odnosu na korisnike, zanemarivanje korisnika i druga postupanja koja narušavaju zdravlje i dostojanstvo korisnika i razvoj deteta (čl. 151). Zakonom o zaštiti lica sa mentalnim smetnjama („Sl. glasnik RS“, br. 45/13) zabranjeno je svako zlostavljanje, zanemarivanje, eksploatacija, zloupotreba ili ponižavajuće postupanje prema licu sa mentalnim smetnjama (čl. 6).

Analiza dostupnih opštih akata kojima su, u skladu sa zakonskim propisima, uređeni institucionalni mehanizmi zaštite žena sa invaliditetom od nasilja u rezidencijalnim ustanovama pokazuje da ovi mehanizmi nisu sasvim pristupačni i dostupni, da su nedovoljno efikasni i delotvorni i da nemaju rodnu dimenziju, što je jedan od preduslova za efikasno sprečavanje i zaštitu žena sa invaliditetom od nasilja u rezidencijalnim ustanovama. Na probleme u pogledu pristupačnosti i dostupnosti delotvornih pravnih sredstava u slučajevima nasilja prema osobama sa invaliditetom u rezidencijalnim ustanovama, posebno nasilja prema ženama sa invaliditetom, ukazao je i Komitet za prava osoba sa invaliditetom u *Zaključnim*

---

6 Lepojka Čarević Mitanovski, Violeta Kočić Mitaček i Marko Savić, *Žene sa invaliditetom u Srbiji – prva analiza stanja i pravne regulative o položaju žena sa invaliditetom u Republici Srbiji, ...IZ KRUGA – organizacija za zaštitu i podršku ženama sa invaliditetom Srbije i Centar za monitoring i evaluaciju*, Beograd, 2009

*zapažanjima o Inicijalnom izveštaju Republike Srbije o primeni Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom,*⁷ u kojima je, pored ostalog, preporučio Srbiji da obezbedi nezavisni nadzor i reguliše pristupačan, dostupan i transparentan žalbeni postupak protiv počinitelaca, kao i da razvija programe obuke za sprečavanje nasilja prema osobama sa invaliditetom. S druge strane, zbog same činjenice da se žena sa invaliditetom – žrtva nasilja, nalazi u rezidencijalnoj ustanovi, uspešna primena standardnih mehanizama pravne zaštite od rodno zasnovanog nasilja, uz angažovanje policije, centra za socijalni rad i pravosudnih organa (u daljem tekstu: eksterna zaštita), zahteva pravovremeno reagovanje, tj. prepoznavanje i prijavljivanje nasilja od strane nadležnih organa i tela rezidencijalne ustanove. To podrazumeva postojanje jasnih unutrašnjih pravila o tome ko i na koji način reaguje u slučaju saznanja, odnosno sumnje na nasilje, kako bi žrtvi obezbedila urgentnu pomoć i podršku i inicirao odgovarajući sudski postupak.

Razumevajući potrebu za uspostavljenjem efikasnih i delotvornih mehanizama za sprečavanje i zaštitu žena sa invaliditetom koje koriste različite usluge i službe podrške od nasilja, kreirane su *Smernice za sprečavanje nasilja prema ženama sa invaliditetom* (u daljem tekstu: Smernice). Smernice su rezultat rada na projektu „*Deinstitutionalizacija i sprečavanje nasilja nad ženama sa invaliditetom u rezidencijalnim ustanovama*“ koji sprovodi Inicijativa za prava osoba sa mentalnim invaliditetom MDRI-S,⁸ uz podršku Fonda Ujedinjenih nacija za suzbijanje nasilja nad ženama (UNTF).

Smernice se odnose na sprečavanje i zaštitu od nasilja žena i devojčica sa invaliditetom u svim uslugama i službama podrške osobama sa invaliditetom (na primer, usluge stanovanja, dnevne usluge u zajednici), prihvatilišta i psihijatrijske ustanove. Smernice su namenjene rukovodstvu i zaposlenima u različitim uslugama i službama podrške osobama sa invaliditetom, odnosno svima koji neposredno pružaju usluge ženama sa invaliditetom ili obavljaju druge poslove.

---

7 Zaključna zapažanja o Inicijalnom izveštaju Srbije, Komitet za prava osoba sa invaliditetom, SRPD/C/SRB/CO/1, maj 2016.

8 Više informacija o MDRI-S dostupno na: <http://www.mdri-s.org/>

One mogu biti od koristi u stvaranju kulture nulte tolerancije na nasilje u rezidencijalnim ustanovama i unapređenja postojećih internih mehanizama za sprečavanje nasilja prema ženama sa invaliditetom. Treba imati u vidu da Smernice nisu usmerene na unapređivanje mehanizama interne zaštite zaposlenih žena od nasilja u radnoj sredini koje vrše njihove kolege, iako za tim svakako postoji potreba, s obzirom na učestalost raznovrsnih oblika nasilja, posebno seksualnog nasilja.

S obzirom da u realizaciji mera i aktivnosti učestvuju različiti subjekti, uključujući one unutar pružaoca usluga, ali i spoljašnje službe podrške i institucije sistema, efikasan rad na sprečavanju i zaštiti žena sa invaliditetom od nasilja podrazumeva da su svi oni u stanju da prepoznaju i na isti način razumeju relevantne pojmove i pojave, da imaju u vidu zajednički cilj prevencije i zaštite žena sa invaliditetom od nasilja, kao i da prepoznaju svoju ulogu u sprovođenju utvrđenih mera i aktivnosti. Imajući to u vidu, u prvom delu Smernica data su objašnjenja fenomenologije i simptomatologije pojedinih oblika nasilja nad ženama sa invaliditetom i karakteristični znaci njegovog ispoljavanja, dok su u drugom delu Smernica date preporuke za unapređenje internih mehanizama prevencije i zaštite od nasilja žena sa invaliditetom u okviru različitih pružaoca usluga u službi podrške.

1 FENOMENOLOGIJA I SIMPTOMATOLOGIJA NASILJA NAD ŽENAMA SA INVALIDITETOM

NASILJE PREMA ŽENAMA – označava kršenje ljudskih prava i oblik diskriminacije nad ženama i predstavlja sva dela rodno zasnovanog nasilja koja dovode do ili mogu da dovedu do fizičke, seksualne, psihičke, odnosno, finansijske povrede ili patnje za žene, kao i pretnje takvim delima, prinudu ili proizvoljno lišavanje slobode, bilo u javnosti bilo u privatnom životu; nasilje prema ženi ima oblik rodno zasnovanog nasilja ako je usmereno protiv žene zato što je žena, odnosno ako nesrazmerno pogađa žene.

ZLOSTAVLJANJE I MUČENJE – krivično delo koje se vrši nanošenjem velikog bola ili patnje osobi primenom sile, pretnje ili na drugi način, sa ciljem da se od zlostavljane osobe ili neke druge osobe iznudi priznanje, iskaz ili drugo obaveštenje ili da se sama osoba ili neka druga osoba zastraši ili nezakonito kazni, kao i onda kada se delo vrši iz pobuda zasnovanih na bilo kakvom obliku diskriminacije; delo ima kvalifikovani (teži) oblik ako ga je izvršilo službeno lice u vršenju službe.

SEKSUALNO NASILJE – svaka povreda polne slobode i svaki vid degradiranja i ponižavanja na seksualnoj osnovi; može se javiti u različitim oblicima i biti izvršeno na različite načine.

Silovanje – krivično delo koje se vrši obljubom osobe upotrebom sile ili pretnjom da će neposredno napasti na njen život ili telo ili život ili telo njoj bliskog lica. Teži oblici krivičnog dela silovanja postoje kada je obljuba izvršena upotrebom pretnje da će se u odnosu na osobu ili njoj bliskom licu otkriti nešto što bi škodilo njegovoj časti ili ugledu ili pretnjom drugim teškim zlom, kao i onda kada je

usled dela silovanja nastupila teška telesna povreda osobe prema kojoj je delo izvršeno ili ako je delo izvršeno od strane više lica ili na naročito svirep ili naročito ponižavajuć način ili prema maloletniku (osobi 14-18 godina) ili je delo imalo za posledicu trudnoću, kada je nastupila smrt osobe prema kojoj je delo izvršeno ili je delo izvršeno prema detetu (osobi mlađoj od 14 godina).

Obljuba nad detetom – krivično delo koje se vrši obljubom ili sa njom izjednačenim činom sa detetom. Teži oblici ovog dela postoje kada je usled dela nastupila teška telesna povreda deteta prema kojem je delo izvršeno ili je delo izvršeno od strane više lica ili je delo imalo za posledicu trudnoću, kao i onda kada je nastupila smrt deteta; zakonom je propisano da se za ovo delo počinitelj ne kažnjava ako između njega i žrtve ne postoji značajnija razlika u njihovoj duševnoj i telesnoj zrelosti.

Način vršenja nasilja: pored vaginalne, analne ili oralne penetracije, seksualno nasilje prema detetu vrši se preduzimanjem bilo koje radnje seksualne prirode korišćenjem bilo kog dela tela, uključujući i dodirivanje polnih organa deteta, masturbiranje pred detetom, egzibicionističko ponašanje pred ili sa detetom, prisiljavanje ili nagovaranje deteta da dodiruje polne organe odrasle osobe i dr.

Obljuba nad nemoćnom osobom⁹ – krivično delo koje se vrši obljubom ili sa njom izjednačenim činom sa osobom koja nije sposobna da pruža otpor zbog duševnog oboljenja, „zaostalog duševnog

---

⁹ Terminologija koja je korišćena prilikom propisivanja krivičnog dela Obljuba nad nemoćnim licem (duševno oboljenje, zaostali duševni razvoj, duševna poremećenost) je zastarela i uvredljiva za osobe sa invaliditetom i već dugu godinu se ne koristi u javnom diskursu. Takođe, već sam naziv krivičnog dela je problematičan s obzirom da je suštinski u pitanju krivično delo silovanja. Inicijativa za prava osoba sa mentalnim invaliditetom MDRI-S je povodom ovoga reagovala kod nadležnih institucija tokom izmene Krivičnog zakonika, ali inicijativa za promenu terminologije i usaglašavanja krivičnog dela nije prihvaćena. Više informacija na <https://www.mdri-s.org/saopštenja/diskriminacija-zena-sa-invaliditetom-obljuba-nad-nemocnim-licem-ili-silovanje/>

razvoja“, nemoći ili nekog drugog stanja zbog koga nije sposobna da pruža otpor. Kvalifikovani oblici ovog dela postoje ako je nastupila teška telesna povreda nemoćne osobe ili ako je delo izvršeno od strane više lica ili na naročito svirep ili naročito ponižavajući način ili je učinjeno prema maloletnoj osobi ili je delo imalo za posledicu trudnoću, kao i onda kada je nastupila smrt lica prema kojem je delo izvršeno ili ako je delo učinjeno prema detetu.

Način vršenja nasilja: seksualno nasilje prema nemoćnoj osobi vrši se putem vaginalne, analne ili oralne penetracije, kao i preduzimanjem bilo koje radnja seksualne prirode korišćenjem bilo kog dela tela, uključujući dodirivanjem polnih organa nemoćne osobe, masturbiranjem pred nemoćnom osobom, egzibicionističko ponašanje pred ili sa nemoćnom osobom, prisiljavanje ili nagovaranje osobe da dodiruje polne organe počinioca i dr.

Obljuba zloupotrebom položaja – krivično delo koje se vrši obljubom ili s njom izjednačenim činom prema osobi koja je podređena i zavisna od počinoca. Teži oblik ovog dela postoji ako je počinilac nastavnik, vaspitač, staralac, usvojlac, roditelj, očuh, maćeha ili drugo lice koje obljubu izvrši nad detetom koje mu je povereno radi učenja, vaspitavanja, staranja ili nege, kao i kada je delo za posledicu imalo trudnoću ili je nastupila smrt deteta.

Prisiljavanje na seksualni odnos – svaki seksualni odnos ili bilo koja druga seksualna radnja izvršena sa osobom bez njenog pristanka; ne smatra se da pristanak postoji ako nije dat dobrovoljno, tj. ako nije nastao kao ishod slobodne volje osobe, što se procenjuje u kontekstu okolnosti svakog pojedinačnog slučaja; kada se delo vrši uz upotrebu sile ili pretnje ili nad nemoćnim licem, radi se o krivičnom delu nedozvoljene polne radnje.

Navođenje deteta na seksualni odnos – vid seksualnog nasilja koje se vrši tako što odrasla osoba nagovara dete da učestvuje u nekoj seksualnoj aktivnosti ili polnom činu radi zadovoljavanja njenih seksualnih potreba ili ostvarivanja njegovog ekonomskog interesa (dečja pornografija i prostitucija).

Navođenje nemoćnog lica na seksualni odnos – vid seksualnog nasilja koje se vrši tako što odrasla osoba nagovara nemoćnu osobu da učestvuje u nekoj seksualnoj aktivnosti ili polnom činu radi zadovoljavanja njenih seksualnih potreba ili ostvarivanja njegovog ekonomskog interesa (pornografija i prostitucija).

Seksualno uznemiravanje – vid seksualnog nasilja koje se vrši bilo kojim verbalnim, neverbalnim ili fizičkim ponašanjem, a ima za cilj ili predstavlja povredu dostojanstva osobe iz sfere polnog života i izaziva strah ili stvara neprijateljsko, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje.

Način izvršenja dela: verbalno uznemiravanje (uvrede, komentari, opaske ili aluzije seksualne prirode, flertovanje ili traženje seksualnog odnosa ili seksualnih usluga, uslovljavanje ostvarivanja beneficija seksualnim uslugama, širenje seksualnih glasina i dr.); neverbalno uznemiravanje (oponašanje seksualnog čina, prikazivanje pornografskog materijala, prikazivanje i davanje fotografija seksualnog sadržaja i seksualno eksplicitnih slika, slanje poruka takvog sadržaja i dr.); fizičko uznemiravanje (neželjeno dodirivanje, milovanje, grljenje, ljubljenje, nepotrebno približavanje telu, fizički nasrtaji, napad) i sl.

Indikatori seksualnog nasilja: ispoljavanje straha i teško prihvatanje fizičkih dodira; nagla promena ponašanja; razbojavanje; otežano hodanje i sedenje; problemi sa spavanjem i ishranom; neprikladno seksualno ponašanje i radnje, pokušaj bekstva iz institucije; nagle velike promene u težini (gubitak ili povećanje), pokušaji samoubistva, histeričnost, nedostatak emocionalne kontrole, uplašenost i plačljivost; promena dnevne rutine; povrede u genitalnom području; iskazivanje stida i krivice, izostajanje sa redovnih radno-terapijskih aktivnosti i sl.

PRINUDNI ABORTUS I PRINUDNA STERILIZACIJA – nameran prekid trudnoće bez prethodnog informisanog pristanka žrtve, žene ili devojčice, odnosno obavljena operacija (i svaka druga procedura)

sa ciljem da se onemogući prirodna reprodukcija žene ili djevojčice, bez njenog prethodnog i informisanog pristanka. Vršanjem ovih dela ženama se uskraćuju reproduktivna prava, odnosno pravo da slobodno da odlučuju o rađanju, uz punu informisanost o reprodukciji i planiranju porodice.

FIZIČKO NASILJE – oblik nasilja koji se sastoji u primeni fizičke sile, kojom se žrtvi nanosi ili pokušava da nanese laka telesna povreda, odnosno kojom se ugrožava telesni integritet bez nanošenja povreda; fizičko nasilje, posebno ono koje se kontinuirano vrši u dužem vremenskom periodu, dovodi ne samo do povređivanja i ugrožavanja telesnog integriteta žrtve, već i do veoma ozbiljnih duševnih patnji i poremećaja.

Radnje i sredstva izvršenja fizičkog nasilja: batinanje, udaranje pesnicama po glavi i telu, povreda delova tela prilikom fiksacije, čupanje kose, povrede oštrim i tupim predmetima, šutiranje nogama, davljenje, bacanje na zid ili pod, nanošenje opekotina cigaretom, upaljačem, vatrom, vreloom vodom, peglom ili drugim vrelim predmetima, savijanje i lomljenje ruku, nosa, vilice, udaranje, kaišem, drvenim, metalnim ili drugim predmetima, povređivanje tela nožem, oružjem ili oruđem itd; primenom fizičkog nasilja žrtvi se nanosi laka ili teška telesna povreda, čime se narušava i njen fizički integritet i zdravlje; fizičko nasilje može se ispoljiti i kao pokušaj ubistva.

Indikatori fizičkog nasilja: Povrede na licu, grudnom kožu, stomaku, hematomi i ogrebotine po telu, iščašenja, naprsnuća, prelom kostiju, opekotine različitog stepena, posekotine, krvarenja, vidljivi tragovi gušenja na vratu, izbijeni zubi, povreda bubne opne, za indikaciju ispoljenog fizičkog nasilja nije neophodno postojanje vidljivih povreda na telu žrtve, jer neki oblici fizičkog nasilja ne ostavljaju vidljive tragove.

PSIHIČKO NASILJE – svako drsko, bezobzirno i zlonamerno ponašanje, koje dovodi do povrede psihičkog integriteta, duševnog zdravlja i/ili spokojstva osobe; vrši se vređanjem, klevetanjem, vikanjem, ispoljavanjem prezira, upućivanjem pretnji, bespotrebnim

ograničavanjem slobode, izolacijom, suprotno propisima, ograničavanjem kretanja suprotno propisima, zastrašivanjem, omalovažavanjem, sramoćenjem pred trećim licima, zlonamernim kritikovanjem, ucenjivanjem, ispoljavanje zlostavljačkog autoriteta i sl.

EMOCIONALNO NASILJE – vid nasilja koje je usmereno na izazivanje emocionalne patnje: vrši se neiskazivanje pažnje, odbacivanjem, nepružanjem emocionalne podrške, zanemarivanjem emotivnih potreba, sistematskim ismevanjem, izazivanjem osećanja lične nesigurnosti, bacanjem predmeta koje služe iskazivanju religijske pripadnosti, ismevanjem religijskih ili kulturnih uverenja i sl.

Indikatori psihičkog i emocionalnog nasilja: uznemirenost, potištenost, ispoljavanje straha u kontaktu sa počiniocem, povlačenje i osamljivanje, pogoršanje zdravstvenog stanja, poremećaji u govoru, ekstremna ponašanja – potpuna pasivnost ili agresivnost, poremećaji navika (ljuljanje, sisanje palca), pokušaj samoubistva, samodestruktivno ponašanje i sl.

EKONOMSKO NASILJE – oblik nasilja koji se sastoji u ekonomskom iskorišćavanju osobe; vrši se oduzimanjem, odnosno neovlašćenim korišćenjem novca i stvari za sopstvene potrebe počinioca; neovlašćenim otuđenjem stvari suprotno propisima, neplaćivanjem naknade za rad koja je predviđena propisima, zadržavanjem stvari koje su osobi uputili članovi porodice ili treća lica, navodjenjem osobe na davanje poklona počiniocu ili njemu bliskom licu, ekonomska eksploatacija i sl.

ZLOUPOTREBA POVERENJA – krivično delo koje vrši onaj ko, vršeći svoja ovlašćenja na zastupanje imovinskih interesa ili staranje o imovini neke osobe, zloupotrebi svoje ovlašćenja u nameri da time sebi ili drugom pribavi imovinsku korist ili da ošteti osobu čije imovinske interese zastupa ili o čijoj se imovini stara. U zavisnosti od visine nastale štete delo može imati i kvalifikovani oblik, za koji su propisne teže sankcije.

2 SMERNICE ZA UNAPREĐENJE INTERNIH MEHANIZAMA PREVENCIJE I ZAŠTITE OD RODNO ZASNOVANOG NASILJA U USLUGAMA/SLUŽBAMA PODRŠKE OSOBAMA SA INVALIDITETOM

SPREČAVANJE RODNO ZASNOVANOG NASILJA U USLUGAMA/SLUŽBAMA PODRŠKE OSOBAMA SA INVALIDITETOM

Delotvorna prevencija nasilja nad ženama sa invaliditetom podrazumeva preduzimanje mera i aktivnosti u cilju sprečavanja svakog vida nasilja, a ako je do njega došlo adekvatno reagovanje i cilju sprečavanja njegovog daljeg ispoljavanja.

Da bi se nasilje nad ženama sa invaliditetom predupredilo, svaki pružalac usluge trebalo bi da usvoji poseban **Program za sprečavanje i suzbijanje rodno zasnovanog nasilja**, koji bi bio zasnovan na sledećim pricipima:

- dosledno poštovanje ljudskih prava i principa nediskriminacije,
- uvažavanje i poštovanje različitosti i kulture nenasilja,
- stvaranje prijateljskog, podsticajni bezbednog okruženja za sve žene, odnosno devojčice sa invaliditetom, korisnice usluga, kao i za sve zaposlene u ustanovi,
- nulta tolerancija na nasilje prema ženama, odnosno devojčicama sa invaliditetom,
- puna posvećenost pružaoca usluge i aktivno uključivanje i koordinisano delovanje svih njenih organa, stručnih tela i zaposlenih u sprečavanju i suzbijanju nasilja prema ženama sa invaliditetom,

- efikasno delovanje svih organa, stručnih tela i zaposlenih na sprečavanju i reagovanju u slučajevima nasilja prema ženama sa invaliditetom.

Program za sprečavanje i suzbijanje rodno zasnovanog nasilja u pružanju usluga osobama sa invaliditetom trebalo bi da obuhvati:

- *primarnu prevenciju* – mere i aktivnosti usmerene na podizanje svesti i osetljivosti zaposlenih i korisnika usluga o problemu rodno zasnovanog nasilja nad ženama, odnosno devojčicama sa invaliditetom u cilju njegovog sprečavanja i suzbijanja,
- *sekundarnu prevenciju* – mere i aktivnosti usmerene na blagovremeno i efikasno reagovanje na nasilje koje se dogodilo i ublažavanje štetnih posledica koje je izazvalo, i
- *tercijarnu prevenciju* – dugoročan tretman, kao i podrška ženama žrtvama nasilja u cilju prevazilaženja traume i sprečavanja daljih štetnih posledica i ponavljanja nasilja.

Programom bi trebalo da budu obuhvaćene sledeće mere i aktivnosti:

- 1** da izvrši početnu analizu stanja, sagledavajući rasprostranjenost pojedinih oblika nasilja prema ženama sa invaliditetom, broj prijavljenih slučajeva nasilja izvršenog od strane zaposlenih i drugih korisnika usluge, broj sprovedenih postupka i dr.
- 2** da sagleda rizike od ispoljavanja nasilja prema ženama sa invaliditetom, uzimajući u obzir vrstu i stepen njihovog invaliditeta, situacije u kojima postoji povećani rizik od ispoljavanja nasilja i druge faktore;
- 3** da pripremi i realizuje program obuke za zaposlena lica, radi unapređivanja profesionalnih kompetencija u domenu ljudskih prava, nediskriminacije i rodno zasnovanog nasilja prema ženama, odnosno devojčicama;

- 4 da pripremi i realizuje informativne programe o ljudskim pravima, nediskriminacije i rodno zasnovanom nasilju prema ženama, odnosno devojčicama namenjene korisnicima usluga, koji su prilagođeni potrebama različitih kategorija odraslih, odnosno dece sa invaliditetom;
- 5 da pripremi brošuru i distribuira je svim zaposlenima, uključujući i novozaposlene, kao i roditelje/staratelje korisnika usluga, u kojoj će biti sadržana izjava o nultoj toleranciji na svaki oblik nasilja prema korisnicima, uključujući i rodno zasnovano nasilja prema ženama, kao i informacije o nedopuštenim ponašanjima, obavezama i odgovornostima zaposlenih i korisnika usluga u vezi sa sprečavanjem i postupanjem u slučajevima prepoznavanja/prijavljivanja rodno zasnovanog i drugih oblika nasilja u ustanovi; prijem brošure zaposleni, odnosno roditelj/staratelj potvrđuje svojim potpisom.
- 6 da pripremi i distribuira brošuru namenjenu korisnicima usluga u odgovarajućem formatu, u kojoj će biti sadržana izjava o nultoj toleranciji na svaki oblik nasilja prema korisnicima, uključujući i rodno zasnovano nasilja prema ženama, kao i informacije o nedopuštenim ponašanjima u ustanovi, obavezama i odgovornostima zaposlenih i korisnika u vezi sa sprečavanjem i postupanjem u slučajevima prepoznavanja/prijavljivanja rodno zasnovanog i drugih oblika nasilja; Korisnicima koji nisu u mogućnosti da se sami upoznaju sa sadržinom brošure treba pružiti usmene informacije, na način koji informacije čini razumljivim korisniku, pri čemu je zaposleni dužan da ohrabruje korisnika da postavlja dodatna pitanja za pojašnjenje.
- 7 da za svoje korisnike (odrasle osobe, odnosno decu) organizuje edukaciju o ljudskoj seksualnosti i seksualnom ponašanju, prilagođenu potrebama korisnika.

8 da za žene, odnosno devojčice pripremi i realizuje adekvatan program osnaživanja, koji će im pomoći da razumeju pojavu rodno zasnovanog nasilja, shvate da je ono nedopustivo, da predstavlja kršenje njihovih prava i da imaju pravo na zaštitu.

Pripremu, koordinaciju i praćenje realizacije Programa trebalo bi da sprovodi **Tim za sprečavanje rodno zasnovanog nasilja**, koji treba da formira rukovodilac usluge. Pored aktivnosti na prevenciji rodno zasnovanog nasilja, Tim bi bio nadležan i za sprovođenje postupka u slučajevima prijavljivanja slučajeva rodno zasnovanog nasilja (videti sledeći odeljak).

ZAŠTITA OD RODNO ZASNOVANOG NASILJA U USLUGAMA I SLUŽBAMA PODRŠKE OSOBAMA SA INVALIDITETOM

Analiza internih opštih akata rezidencijalnih ustanova pokazuje da nasilje prema korisnicima usluga, bez obzira na to kakav je njegov oblik, ko je žrtva (muškarac ili žena), a ko počinitelj (zaposleni ili drugi korisnik) ima tretman tzv. incidentnog događaja, tako da se tretira na način na koji se tretiraju drugi incidentni događaji, kao što su bolesti ili infekcije širih razmera, požar, veći kvar vodovodnih, elektroinstalacija i slični neočekivani događaji koji su od uticaja na funkcionisanje institucije. Takav pristup nije adekvatan, imajući u vidu specifičnosti rodno zasnovanog nasilja.

S druge strane, interni opšti akti kojima se reguliše način obezbeđivanja prava korisnika, nedovoljno su operacionalizovani, ili su apstraktnog karaktera, sa visokim nivoom opštosti i nerazrađenim procedurama. Nedovoljno su operacionalizovani i interni opšti akti kojima je regulisano postupanje po pritužbama korisnika, pri čemu se najčešće ne pravi razlika u pogledu postupanja po pritužbama koje se podnose zbog nezadovoljstva u pogledu kvaliteta pruženih usluga i onih kojima se prijavljuje nasilje. Pojedine ustanove su posebnim internim aktom uredile način postupanja u slučajevima sumnje na zlostavljanje korisnika, ali ti akti nisu rodno senzitivni i

odnose se samo na pojedine vrste fizičkog i psihičkog nasilja prema korisnicima od strane zaposlenih.

Imajući u vidu specifičnosti rodno zasnovanog nasilja prema ženama sa invaliditetom, kao i savremene međunarodne standarde u domenu sprečavanja i zaštite žena od rodno zasnovanog nasilja, postoji potreba da pružaoci usluga svojim opštim aktom uspostave poseban **interni mehanizam zaštite žena sa invaliditetom od nasilja**. Upostavljanje ovog mehanizma podrazumeva propisivanje adekvatnih mere za urgentnu zaštitu od daljeg ispoljavanja nasilja, odnosno ponavljanja nasilja, detaljno regulisanje načina postupanja u slučajevima prijavljivanja nasilja, kao i uspostavljanje posebnog Tima za zaštitu od rodno zasnovanog nasilja.

Interni mehanizam zaštite trebalo bi da se odnosi na postupanje u slučajevima vertikalnog i horizontalnog nasilja prema ženama sa invaliditetom, kao i na slučajeve nasilja koje se vrši od strane osoba izvan ustanove/usluge, uz dozvolu, saznanje ili nagovor zaposlenog, odnosno korisnika usluga.

Pružalac usluge bi trebalo da uspostavi interni mehanizam zaštite usvajanjem internog akta: Pravilnika o postupanju u slučajevima rodno zasnovnog nasilja. Ovaj akt bi trebalo da sadrži:

- 1 Odredbe o domenu primene pravilnika, tj. da se on primenjuje u slučajevima vertikalnog i horizontalnog nasilja prema ženama, odnosno devojčicama sa invaliditetom (u zavisnosti od toga da li je u pitanju pružalac usluga za odrasle ili decu), kao i u slučajevima nasilja koje vrše osobe izvan usluge, uz dozvolu, saznanje ili nagovor zaposlenog, odnosno korisnika njenih usluga;
- 2 Operacionalne definicije pojedinih oblika nasilja nad ženama sa invaliditetom, sa opisom njihovih fenomenoloških i simptomatoloških karakteristika radi lakšeg prepoznavanja;
- 3 Ciljeve zaštite od nasilja, koji treba da se ogledaju u sledećem: hitno zaustavljanje i sprečavanje daljeg vršenja, odnosno po-

navljanja nasilja; osiguranje bezbednosti, hitne mere pomoći i podrške žrtvi nasilja; izrada individualnog plana za oporavak i osnaživanje žrtve, postupak za utvrđivanje odgovornosti počinioca; mere za sprečavanje viktimizacije osoba koje su prijavile ili svedočile o nasilju, prijavljivanje nasilja;

4 Principe zaštite od nasilja, među koje treba uvrstiti:

- načelo pune informisanosti i delotvoran pristup internoj zaštiti od nasilja;
- reagovanje na svaki oblik rodno zasnovanog nasilja;
- verovanje žrtvi nasilja i stav da je počinioc odgovoran na nasilje;
- pravo navodnog počinioca na izjašnjenje;
- zakonitost i efikasnost u radu;
- objektivnost i nepristrasnost;
- temeljno prikupljanje svih činjenica i dokaza po službenoj dužnosti;
- poverljivost;
- čuvanje i zaštita dokumentacije od zloupotrebe, uništenja, gubitka, neovlašćenih promena ili pristupa.

5 Odredbe o formiranju Tima za zaštitu od rodno zasnovanog nasilja; iskustvo u radu sličnih timova u drugim oblastima pokazuje da je za efikasan rad tima potrebno obezbediti njegovu multidisciplinarnost i optimalni brojčani sastav. Preporučuje se da tim bude tročlan, i da ga čine socijalni radnik/psiholog/specijalni edukator, zdravstveni radnik i pravnik; Ukoliko je reč o pružaocu koji obezbeđuje uslugu velikom broju korisnika, broj članova Tima može biti veći.

6 Odredbe o sazivanju sednica i načinu rada Tima.

- 7 Detaljno razrađena procedura o načinu hitne intervencije zaposlenog kada je akt nasilja započeo u njegovom prisustvu, kako bi se nasilje zaustavilo i sprečilo njegovo ponavljanje.
- 8 Detaljno razrađena procedura o načinu reagovanja u slučaju prijavljivanja nasilja, što uključuje: pravila o tome ko, na koji način i kome prijavljuje nasilje, ko sprovodi postupak u kome se ispituje da li je nasilje izvršeno i kakvi su mogući ishodi postupka; prilikom oblikovanja procedure, treba predvideti ko, od koga i na koji način prikuplja informacije; pružaoci koji obezbeđuju usluge deci sa invaliditetom treba da regulišu način obaveštavanja i učešća u postupku roditelja/staratelja deteta prema kome je nasilje izvršeno.
- 9 Obaveza donošenja individualnog plana zaštite i podrške, koji sadrži mere i usluge u cilju osiguranja bezbednosti, pružanje pomoći i podrške žrtvi nasilja za prevazilaženje traume, uključujući i mere za smanjenje rizika od ponavljanja nasilja; mere treba da budu sveobuhvatne i specifične, imajući u vidu potrebe konkretne žrtve, kao i vrstu i oblik nasilja.
- 10 Obaveza uspostavljanja adekvatnog sistema praćenja realizacije individualnog plana podrške i zaštite, što uključuje praćenje postupanja zaposlenih, razmenu informacija, saradnje između pojedinih sektora u sprovođenju utvrđenih mera i usluga; za praćenje treba obezbediti standardizovane evidencione obrasce i obrasce za međusobno obaveštavanje i razmenu informacija; ukoliko postoji mogućnost, korisno je obezbediti odgovarajuću IT aplikaciju, uz adekvatnu zaštitu podataka.
- 11 Obaveza donošenja individualnog plana za rad sa počiniocem nasilja, ako je počinitelj nasilja dete – korisnik usluga.

- 12 Detaljno razrađena procedura o utvrđivanju odgovornosti i sankcionisanju počinioca nasilja (zaposlenog i korisnika) izricanjem odgovarajućih mera i kazni, u skladu sa zakonom.
- 13 Jasno određenje da primena internog mehanizma zaštite ne isključuje eksternu zaštitu, niti je uslov za traženje eksterne zaštite, tj. da postupak interne zaštite ni na koji način nije zementa za korišćenje redovnih pravnih sredstava za zaštitu od nasilja i traženja obeštećenja, u skladu sa zakonom.
- 14 Jasna pravila o dužnosti rukovodioca usluge da upozori na zabranu odmazde prema osobama koje su prijavile ili svedočile o nasilju, odnosno izrazile spremnost da o njemu svedoče u cilju sprečavanja svakog vida viktimizacije ovih osoba; pravila o načinu reagovanja na viktimizaciju.
- 15 Detaljno razrađena procedura prijavljivanja nasilja organima gonjenja.

BELEŠKE

BELEŠKE